

A „NAGY HÁBORÚ” ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A világegés első éve, 1914–1916

A BALKÁNI „LŐPOROS HORDÓ” FELROBBANÁSA A XX. század elejére kialakult az európai nagyhatalmak két, egymással szemben álló tömbje: az ún. központi hatalmak, amely Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia 1879-es kettős szövetségén alapult, illetve az angol–francia–orosz antant. A nagyhatalmi tömbök érdekei számos területen ütköztek egymással; a gyarmati vetélkedés mellett a legveszélyesebb térségnek a Balkán számított. Az ottani államok közül Szerbia az antant – mindenekelőtt Oroszország –, Bulgária pedig a központi hatalmak felé orientálódott. Így a fiatal „nemzetállamok” közti konfliktusok azzal fenyegettek, hogy bekapcsolódik valamelyik nagyhatalom, s ez maga után vonja a két nagyhatalmi tömb háborúját.

A lavinát elindító esemény, amely végül a háború kitörésének ürügyévé vált, 1914. június 28-án következett be. Ezen a napon Szarajevóban, a korábban a Monarchia által annektált Bosznia-Hercegovina fővárosában, egy szerb nacionalista szervezet tagja meggyilkolta a hadgyakorlatra odaérkező Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökösét és feleségét. A Monarchia vezetői úgy érezték: itt az alkalom, hogy leszámoljanak Szerbiával, balkáni befolyásuk legfőbb akadályával.

A Monarchia vezetőinek számolniuk kellett azzal, hogy Oroszország a szerbek segítségére siet; ha pedig Németország a Monarchiát támogatja, akkor Franciaország és valószínűleg Nagy-Britannia is aktivizálódik. S bár Olaszország és Románia hivatalosan a központi hatalmakkal állt szövetséges viszonyban, Bécs és Budapest mégsem számíthatott ezekre az országokra, mivel a Monarchiával szembeni területi igényeik szembefordították őket a központi hatalmakkal.

A Monarchia háborús elszántságában döntő szerepet játszott német szövetségének álláspontja. A német vezetés elkerülhetetlennek látta az összeurópai háborút. Berlin úgy számolt, hogy Oroszország mozgósítása lassú lesz, s az oroszokat leköti a Monarchia hadserege, amíg ők villámhadjárattal legyőzik a franciákat, így nem kényszerülnek kétfrontos küzdelemre. II. Vilmos német császár és környezete ki akarta használni az országa katonai felkészültségéből adódó előnyt, mivel már látható volt, hogy az antant országai előbb-utóbb behozzák lemaradásukat. A német vezérkar, meglepő módon, Nagy-Britannia semlegességével számolt, bízva korábbi megállapodásaikban, illetve abban, hogy Franciaország gyors „kiütése” után a briteknek már reményük sem maradna egy európai szárazföldi beavatkozásra.

A határozott német támogatás láttán az Osztrák–Magyar Monarchia kormánya szándékosan elfogadhatatlan követeléseket tartalmazó ultimátumot nyújtott át Szerbiának. A szerb kormány diplomatikus, de egyértelmű elutasító válasza után a Monarchia 1914. július 28-án hadat üzent Szerbiának. A következő két hétben a két szemben álló tömb nagyhatalmai hadiállapotba kerültek egymással.

VILLÁMHÁBORÚBÓL ÁLLÓHÁBORÚ A háború legfontosabb színterének az ún. nyugati front számított, ahol a németek, a koráb-

[...] hosszabb vita bontakozik ki a háború kérdéséről, amelyet részletekbe menően tárgyalnak. Ennek végén a következő következtetéseket lehet megállapítani:

1. Hogy minden jelenlévő a Szerbiával való konfliktus minél gyorsabb, háborús vagy békés úton történő megoldását kívánja;

2. hogy a minisztertanács kész magáévá tenni a magyar királyi miniszterelnök nézetét abban a kérdésben, hogy a mozgósításra csak a Szerbiához intézett konkrét követelések visszautasítását követően, és egy ultimátum megfogalmazása után kerüljön sor.

Ezzel ellentétben a magyar királyi miniszterelnök kivételével minden jelenlévő azon a véleményen van, hogy egy tisztán diplomáciai siker, bármennyire is megalázná Szerbiát, értéktelen lenne, és ezért Szerbiával szemben olyan messzemenő követeléseket kell megfogalmazni, amelyek előreláthatóan elutasításra fognak találni, megnyitva ezzel egy katonai beavatkozással járó radikális megoldás lehetőségét. (Az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsának jegyzőkönyve, 1914. július 7.)

● Milyen ellentmondás fedezhető fel a szövegben? ● Mi lehet ennek az oka? ● Mivel magyarázható Tisza István különvéleménye?

Lelkes bevonulás. A közvélemény kezdetben mindkét oldalon üdvözölte a háború hírt. A hivatalos német propaganda is ezt ígérte – Vilmos császár híressé vált szavaival: „Mire lehullanak a falevelek, már haza is térnek a katonák...”

● Értelmezze a német császár kijelentését! ● Mit gondol, mennyire volt hihető ez a kijelentés akkor? ● Mi lelkesítette még a katonákat függetlenül attól, hogy melyik oldalon harcoltak?

[...] a szerb királyi kormány [...]

4. eltávolítja a katonai szolgálatból és általában a közigazgatásból az Osztrák–Magyar Monarchia elleni propagandában vétkes összes tisztet és tisztviselőt; – a császári és királyi kormány fenntartja magának a jogot, hogy ezeknek neveit és tényeit a királyi [tehát a szerb] kormánnyal közölje;

5. elfogadja a császári és királyi [tehát osztrák–magyar] kormány szerveinek Szerbiában való közreműködését a Monarchia területi épsége ellen irányuló felforgató mozgalmak leküzdése körül;

6. bírói vizsgálatot indít a június 28-i összeesküvésnek szerb területen levő részesei ellen; az erre vonatkozó nyomozásban a császári és királyi kormánytól kiküldött hatósági szervek is részt fognak venni... (Az Osztrák–Magyar Monarchia jegyzéke Szerbiának, 1914. július 23.)

● Mennyiben felelt meg az ultimátum tartalma a Monarchia minisztertanácsi jegyzőkönyvében lefektetett céloknak? ● Milyen következményekkel járt volna, ha Szerbia elfogadja a követeléseket?

Népeimhez! [...]

Hiába tett kormányom még egy utolsó kísérletet, hogy békés eszközökkel érje el ezt a célt s komoly figyelmeztetéssel megfordulásra bírja Szerbiát.

Szerbia visszautasította kormányomnak mérsékelt és igazságos kívánságait és megtagadta azon kötelességei teljesítését, amelyek népek és államok békés együttélésének természetes és szükséges alapjai.

Fegyveres erővel kell tehát államaim számára a belső nyugalom és az állandó külső béke nélkülözhetetlen biztosítékait megszereznem. [...]

Mindent megfontoltam és megdöntöttem. [...]

Bízom népeimben, akik minden viharban híven és egyesülten seregettek mindig trónom köré s hazájuk becsületéért, nagyságáért és hatalmáért a legsúlyosabb áldozatokra is mindig készen állottak.

Ferencz József s. k. gróf Tisza István s. k.

(Ferenc József kiáltványa, 1914. július 28.)

● Vessük össze Ferenc József helyzetértékelését és a minisztertanácsi jegyzőkönyv részletét! Mely népekre utalt Ferenc József? Miért írta alá az uralkodó kiáltványát a magyar miniszterelnök?

A SCHLIEFFEN-TERV 1914-ES MÓDOSÍTOTT VÁLTOZATA

● Következtesen a térkép alapján: milyen eredménnyel számoltak a központi hatalmak támadási tervei? ● Magyarazzuk meg a térkép és földrajzi ismereteink segítségével, hogy Németország miért Belgiumon keresztül támadta meg Franciaországot?

ban kidolgozott villámháborús terveiknek (Schlieffen-terv) megfelelően a semleges Belgiumot lerohanva megkerülték a francia főerőket, és mélyen benyomultak az országba. Anglia elsősorban Belgium semlegességének megsértésére hivatkozva lépett be a háborúba, s segítségével a franciák Párizs előtt, a Marne folyónál megállították a német előnyomulást.

A keleti fronton először az oroszok lendültek támadásba, méghozzá gyorsabban, mint ahogy az a német tervekben szerepelt, s betörték Kelet-Poroszországba és Galíciába. Ősszel azonban a németek Tannenbergnél és a Mazurítavaknál súlyos, de nem döntő vereséget mértek rájuk. Szerbia, minden várározás ellenére, 1914 során kitartott az osztrák–magyar támadással szemben. 1914 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy a háború – szemben a propagandával – nem ér gyorsan véget, elhúzódó küzdelemre kell számítani. A harc állóháborúvá alakult: a csapatok beásták magukat, azaz szögesdróttal megerősített lövészárkok-rendszerekbe kényszerültek.

ANYAGCSATA Az állóháború anyagcsatát is jelentett. A győzelemre annak a félnek volt esélye, amelyik tovább bírta utánpótlással: fegyverrel, hadianyaggal és emberrel. A nyugati front hatalmas anyagcsatáiban (Verdun, 1916; Somme, 1916) hónapokon át tartó küzdelemben a szemben álló felek mindegyike katonái százezreit veszítette el, miközben a frontvonalak alig mozdultak.

A haditechnika a háború előtti évtizedekben „féloldalasan” fejlődött: a tüzérség ereje megnövekedett, a gépfegyverek lekaszálták a támadó csapatokat, ugyanakkor a repülőgépek harci felhasználása gyermekcipőben járt még, az első, kezdetleges tankok pedig csak a háború folyamán jelentek meg. A védekezés eszközei tehát fejlettebbek voltak a támadófegyvereknél. Ennek következménye volt az álló- vagy állóháború.

„Találni kell egy pontot, amelyet a franciák semmiképp sem adhatnak fel, s addig kell kalapálnunk, amíg ki nem véreznek” – szökött az új német koncepció. Ennek jegyében 1916 februárjában megtámadták Verdun erődjét. A csata tíz hónapon át tartott, a franciák mintegy 350 ezer, a németek

300 ezer emberüket veszítették el. Júniusban, Verdun tehermentesítésére, az angolok a Somme folyónál indítottak támadást. Az öthónapos harcban a két oldal összesen négymillió katonát vetett be – s a frontvonal csak néhány kilométert mozdult el. A Somme-nál vetették be az első tankokat is: a meglepetés hatására az angolok helyi sikereket elértek, döntő áttörést azonban nem.

A keleti front egyik véres ütközete a galíciai Przemyslnél alakult ki: a hatalmas erődrendszert, fél-éves ostrom után, 1915 márciusában foglalták el az oroszok. Az Osztrák–Magyar Monarchia 120 ezer katonája, köztük sok magyar is itt esett fogságba.

A tengereken ritkán került sor látványos összecsapásokra: **a brit-francia flotta egyértelmű fölénye miatt a németek mindössze egy alkalommal vállalták tengeren a nyílt ütközetet, „döntetlen” eredménnyel** (Jütland, Dánia partjainál, 1916).

Az antant sikeresen tartotta blokádnál a központi hatalmak kikötőit, ugyanakkor a német búvárhajók (tengeralattjárók) az antant tengeren keresztül érkező utánpótlását csak zavarni tudták, feltartóztatni nem. Oroszország balti kijáratát azonban sikerrel blokkolta a német flotta.

A villámháborús tervek kudarcát 1914 őszétől a Csendes-óceánon Japán használta ki: néhány száz katonája árán „könnyedén” birtokba vette Németország gyarmatait.

ÚJ SZÖVETSÉGESEK BEVONÁSA 1914 októberében az **Oszmán Birodalom a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba**, és ezzel újabb frontok nyíltak meg. Az elmaradott török birodalom számára a háború nagy megterhelést jelentett, bár amikor 1915-ben a Dardanelláknál, Gallipolinál brit csapatok szálltak partra, sikerült visszaverni a veszélyes támadást.

Miután a nyugati fronton egyik fél sem tudta a véres állóháborút felszámolni, a központi hatalmak keleten próbáltak eredményeket elérni. **A német és az osztrák–magyar csapatok 1915 májusában Gorlicénél áttörték a galíciai orosz frontot**, s több száz kilométerre keletre visszazorították a cári csapatokat. Az orosz hadsereget megtörni ugyan nem sikerült, de **a Monarchia első jelentősebb katonai sikerének hatására Bulgária rászánta**

Minden állomáson falragaszok hirdették az általános mozgósítást. A vonatok megteltek bevonuló újoncokkal. Zászlók lobogtak. Zene harsogott, egész Bécs forrongott. Felvonulók az utcákon, sűrű embersorok, sugárzó arcok és éljenzések: igen, őket éltetik, a hétköznapi kisembereket, akiket különben soha észre sem vesznek.

Az igazság kedvéért meg kell mondanom, hogy a tömegeknek ebben az első felbuzdulásában volt valami nagyszabású erő, amely elragadta az embert [...] százezrek érezték azt, amit békeidőben kellett volna éreznük: az összetartozást [...] mindenki úgy érezte, őt szólítják, személy szerint; vesse csekélyke enjét a tömeg tisztának hitt izzásába, szabaduljon meg minden önzéstől. Rendi, nyelvi, vallási különbségeket, osztályellentéteket söpört el egy pillanatra a testvériség túlaradó érzése [...] mindenütt ragyogtak az arcok. (Stefan Zweig: A tegnapi világa)

● **Mivel magyarázza a szerző a háborús lelkesedést? ● Keressünk más okokat is arra, miért lehetett olyan sikeres a háborús propaganda!**

A FRONTOK ÁLLÁSA 1914 AUGUSZTUSÁBAN

● **Mely frontokon alakult ki állóháború? ● A frontok állása mennyiben felelt meg a német elképzeléseknek? ● Miért alakult ki a frontokon állóháború? ● Milyen következményei lehettek a frontok megmerevedésének?**

Erre az öjrjáratra azt a parancsot kaptam, hogy győződjek meg róla, egy bizonyos német futóárók végpontját éjjel is megszállva tartják-e a németek, vagy sem. Townsend őrmester meg én tíz óra körül indultunk előre, mindketten revolverrel felfegyverkezve. Csusasz térdünkre levágott orrú zoknit húztunk, hogy ne villogjon a sötétben. Egyszerre mindig tíz métert haladtunk előre a földön, laposkúszásban. A mozgás után mindig kb. tíz percig csak feküdtünk és figyeltünk. Átmásztunk a saját drótakadályainkon, aztán végigkúsztunk egy árok mentén, közben újabb drótakadályok szaggatták egyenruhánkat, és addig meredtünk a sötétségbe, amíg forogni kezdett velünk. Egyszer elborzadva kaptam fel ujjaimat – véletlenül rátenyereltem egy régi hullára. Kúsztunk, figyeltünk, megint kúsztunk, az ellenséges [világító] rakéták fényében halottnak tettettük magunkat, aztán megint kúsztunk, figyeltünk, kúsztunk. A II. zászlóalj egyik tisztje, aki a háború után újra ellátogatott ezekhez a lövészárkokhoz, elmesélte nekem, milyen nevelésesen kis terület volt ez a senki földje azoknak a hosszú, kínos utaknak a látszólagos végtelenségéhez képest, amelyeket meg kellett tenni rajta. (Robert Graves: Isten hozzád, Anglia, 1929)

● **Milyen területre használták a „senki földje” elnevezést? Mi volt ennek a harcászati jelentősége?**

Örmény deportáltak, 1915. A háborús nehézségért a török vezetők a keresztény örmény kisebbséget okolták: erőszakos áttelepítések és tömeggyilkosságok következtében 1,5 millió örmény halt meg az Oszmán Birodalomban.

A harckocsit először az angolok használták. Kezdetben álcázásként nevezték „tank”-nak.

● Nézzen utána, mi a név eredeti jelentése! ● Mi volt a harcászati jelentősége?

Mérges gázt a németek alkalmaztak először.

● Mit gondol, miért nem terjedt el ez a harci eszköz az első világháborúban?

Háborús propaganda – német képeslapon.

● Kiket jelképeznek a „karácsonyfadíszek”?

A TÖRÖK BIRODALOM FRONTJAI

● Törökország hadba lépésével milyen Európán kívüli frontokon kezdődtek hadműveletek? ● Mennyire változtatták meg az erőviszonyokat az Oszmán Birodalom hadműveletei? ● Milyen területekről indult Nagy-Britannia támadása? ● Milyen „jogcímen” használta Nagy-Britannia ezek a területeket?

magát arra, hogy a központi hatalmak oldalán belépjen a háborúba. 1915. október elején az osztrák–magyar, német és bolgár csapatok összehangolt támadást indítottak Szerbiára, s két hónap alatt megszállták az egész országot.

A szerb hadsereg egy jelentős része nem adta meg magát, harcolva visszavonult, s angol segítséggel Görögországba hajózott. Görögország már ekkor az antant oldalán támogatta, bár „hivatalosan” csak 1917-ben lépett be a háborúba.

Olaszország 1915 májusában kapcsolódott be a háborúba. Miután az antant titkos szerződésben területeket ígért neki az Osztrák–Magyar Monarchiából. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország határán, a nehéz, hegyes terepen újabb állóháború kialakult. Az Isonzo folyó mentén a következő két évben 11 véres csata követte egymást anélkül, hogy bármelyik fél lényegesen előrenyomult volna.

1916 derekán az utolsó sikeres orosz támadás (Bruszilov-offenzíva) – és a titkos bukaresti szerződésben neki ígért területek hatására Románia is hadat üzent a Monarchiának, és augusztusban csapatai benyomultak Erdélybe. Ősszel azonban az összehangolt német–osztrák–magyar–bolgár támadás legyőzte a román hadsereget, és az év végéig megszállta az ország legnagyobb részét. A román kormány végül kénytelenül békére kényszerült (bukaresti béke, 1918).

EURÓPAI HADVEISELŐK A SZÁRAZFÖLDÖN ÉS A TENGEREKEN

● Mely országok tartoztak a központi hatalmakhoz, ill. az antant hatalmakhoz a háború kezdetén? ● Hol kezdődtek tengeri hadműveletek és milyen céllal? ● Mely országokat vontak be a háborús felek a küzdelembe, és hol nyíltak ezáltal új szárazföldi és tengeri frontok a háború folyamán Európában? ● Mely országok érdekeit sértette a német búvárhajók tevékenysége?

A HÁTORSZÁG Az elhúzódozó háború megváltoztatta a háttérország életét, **mindent a haditermelés fokozásának rendeltek alá. Az állam, minden korábbinál nagyobb mértékben, beleszólt a társadalom és a gazdaság működésébe:** szabályozták az árakat, cenzúrázták az újságokat és a frontról hazaküldött leveleket, egyes üzemeket katonai irányítás alá helyeztek. Az ellátás biztosítására ún. **jegyrendszert vezettek be**, azaz hivatalosan megszabták, hogy az árucikkekből (kenyér, hús, zsír, cukor, de még a cipő is) ki mennyit kaphat. **Ennek ellenére az ellátás minősége egyre romlott**, különösen a közellátást rosszul megszervező cári Oroszországban, illetve a központi hatalmak országaiiban, ahol 1918-ra már az éhínség sem volt ritka.

Kitört az európai háború. Ebben a helyzetben [...] el kell döntenünk, milyen utat kövessünk. Első számú lehetőségként a semlegesség jut eszembe. A történelem azonban azt tanúsítja, hogy azok az országok, melyek egy általános világegyezés idején semlegesek maradtak, a háttérbe szorulnak, és a békekötéskor kizárják őket a döntésekből. Románia nem érdemli meg, hogy ilyen megalázó helyzetbe kerüljön.

A másik lehetőség az, hogy az egymással háborúban álló csoportok egyikéhez vagy másikához csatlakozunk. Nem hinném, hogy országunkban az lenne az uralkodó érzület, hogy nekünk Oroszország mellett kellene felsorakoznunk.

Számunkra csak a harmadik megoldás marad: a hármis szövetség mellé kell állnunk.

Ez utóbbi oly jelentős katonai erővel rendelkezik, hogy nem férhet kétség ahhoz, hogy e hatalmas háborúból ő kerül ki győztesen.

Nem lesz könnyű a közvéleménnyel megértetni és elfogadtatni [ezt a politikát, mégis] [...] szilárd meggyőződése, hogy eljön majd a nap, amikor az ország áldani fogja azt a politikát, amelyet most követni vagyunk kénytelenek. Természetesen minden háború kimenetele a hadiszerecsenétől függ: de majdnem bizonyos, hogy a győztesek oldalán leszünk, és döntésünk elnyeri megérdemelt jutalmát. (Károly román király titkos beszéde román vezetők előtt, 1914 július vége)

● Milyen lehetőségekkel számolt a román király 1914-ben? ● Miként döntött a román vezetés? Miért?

Katonák számára kötő elemi iskolás kislányok, 1914.

● Milyen ruhadarabokat, illetve kiegészítőket készítettek a gyerekek? ● Vitassák meg: tényleges segítséget jelentett ez a munka, vagy a propagandának volt rá szüksége?

1914 nyarán a sarajevói merénylet háborús helyzetet teremtett az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia között. Miután Németország támogatásáról biztosította a Monarchia vezetőit, vállalták a háború kirobbantását. A háború kezdetben a Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia alkotta központi hatalmak és az angol–francia– orosz–belga–szerb antant között zajlott. A várt gyors győzelem elmaradt, a frontokon állóháború alakult ki. Mindkét oldal újabb szövetségesekeket vont be a küzdelembe: az antant Japánt, Olaszországot és Romániát, a központi hatalmak az Oszmán Birodalmat és Bulgáriát.